

мик рад пан пн вил наш гор кнз алтк юр
пан троц наш полоц пн зн юр стар жом
пан стан знов наш нов пн юр пац и иныт
пановт и маршалъки рада

Документ 3

Оригінал: РДАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 6, арк. 167–168.

[Арк. 167]

Потвѣржит Богдану Павловичу на имѣнѣ Сибѣтж
а Заболотцѣт и на инѣ стѣща в Чѣрниговѣскомѣ | повѣтѣт на вѣчность
Самѣ Алтксандрѣ божи м(и)л(о)стью

Билъ намѣ чолом подключий вилтнѣский Богдан Павловичъ и повѣдал
пѣрѣд нами, штож ѣлчина тро и дѣдина имѣнѣз в Чѣрниговѣском повѣтѣт тѣст
найми Сибѣтж || [Арк. 168] а Заболотцѣт з бобровыми гоны у вобрубѣт, а
стѣлишь Рѣгощѣ, а Замслайллови | щѣт и бортназ зѣмли. И бил намѣ чолом
абыхмо тѣт тро имѣнѣз потвѣрдили | тѣму нашимъ листом. И мы тѣт вси имѣнѣз
ѣлчину и дѣдину тро, люди | и стѣлица, и зѣмли пашныт и бортныт, и бобровыт
гоны потвѣржатѣм тѣму сим | нашимъ листом вѣчно и нѣпорушно и тро жонѣт, их
дѣтѣмъ, их ближнимъ и потом | будучимъ их счадкомъ со всимъ с тѣмъ, што к
тѣм тро имѣнѣтм здавна слуша | тѣт з людьми и съ стѣлицы, из зѣмлями пашными
и бортными, з ловищи, з бобро | выми гоны по тому какъ ѣлѣц и дѣд тро
дѣржалъ волѣн ѣн тѣт имѣнѣз свои | продати и ѣддати, и замѣнѣтити, и подуши
дати и ку свотѣму лѣтѣшому | и вжиточному ѣбѣрнути какъ самѣ налѣтѣтѣ
розумѣючи, а на тѣвѣрдость | того и пѣчат нашу казали тѣсмо приложити к стѣму
нашому листу. П(и)сан | у Вилни в лѣтм 1496 м(т)с(т)ца августа 21 дѣнь индикѣт
14.

Ю.С.Степанчук

Московська присутність в Україні в оцінці козацької старшини Гетьманщини середини XVII ст.

Після смерті Б.Хмельницького в історії України розпочинається період, відомий під назвою "Руїна". Назва, яку дав сам народ, засвідчує тяжке становище, в якому опинилися усі суспільно-політичні сфери України-Гетьманщини. Один із головних дестабілізуючих факторів – Московська присутність на її території. Проте Москва не була пасивним споглядачем військових протистоянь чи арбітром у боротьбі політичних інтересів козацької старшини, царський уряд відразу визначив себе суб'єктом суспільно-політичного життя на території Гетьманщини.

У даній статті автор ставить за мету охарактеризувати ставлення козацької старшини на факти втручання у внутрішні справи України царського уряду після Переяславської ради 1654 р.

За роки незалежності українські історики дослідили джерельну базу та напрацювали немало історіографію українсько-російських політичних відносин XVII–XVIII ст. Цінний внесок у вивчення цієї проблеми здійснили В.Брехуненко [1], А.Бульвінський [2], В.Горобець [3], О.Гуржій [4], Ю.Мицик [5], Л.Мельник [6], В.А.Смолій, В.С.Степанков [7], О.Струкевич [8], Т.Чухліб [9] та ін.

Зазначимо той факт, що усі українські гетьмани, від І.Виговського до П.Дорошенка включно, крім Ю.Хмельницького, брали активну участь у подіях Визвольної війни, а окремі – були соратниками великого гетьмана. Можна припустити, що, зважаючи на власний досвід політичних і військових стосунків із Польщею, гетьмани будували свої взаємини з Росією виходячи з досвіду українсько-польських стосунків.

Конфлікти і постійні суперечності між царськими представниками та козацькою старшиною відбувалися на всіх ділянках їхнього співробітництва. Поведінка росіян завжди викликала негативну оцінку серед більшості козацької старшини. Яскравим прикладом цього є спільні військові дії в Білорусії, які виявили серйозні проблеми українсько-московських відносин. Факти свідчать, що на звільнених від польських військ територіях спостерігалось протистояння двох суб'єктів утвердження влади на територіях, заселених білорусами. На цьому ґрунті дві сторони вступали в гострі суперечки [10].

Як стверджує дослідник Ю.Мицик, збереглися джерела, які засвідчують насильства московських воєвод у Білорусі і над союзниками – українськими козаками. Зокрема, полковник Іван Нечай скаржився на те, що царські воєводи відрізають козакам "оселедці на головах" [11].

Внаслідок військових дій велика частина білоруських територій увійшла до складу Війська Запорозького. Тут запроваджувався полково-сотенний устрій, відбувалося масове, і що характерно, добровільне "покозачення" білоруського населення. Проте поширення гетьманської влади на Білорусію та Литву не відповідало планам московського уряду. Козацький контингент у Білорусії значно збільшився й заважав царському уряду в проведенні ним на цій території кріпосницької політики. Не добившись від Хмельницького виведення козацьких військ з Білорусії, Москва вирішила це зробити сама. Для цього в Смоленську було сформовано загін на чолі з воєводою Змеєвим, який змусив вивести українських козаків зі Смоленського, Дубровенського, Оршанського та Могильовського повітів [12].

Що ж стосується гетьманської України, то лише на початку січня 1655 р. сюди для боротьби з поляками прийшло невелике (шеститисячне) російське військо під командуванням Василя Шереметьєва. Хмельницький разом із російськими військами вирушив на допомогу обложеної Умані, обороною якої керував І. Богун [13].

Коли українсько-російські війська прямували через Поділля, вийшов указ царя про доповнення його титулу "всієї Великої і Малої Русі самодержця" новими словами: "Великий князь Литовский и Белья Руси, Волынский и Подольский". Принципова відмінність у підходах до майбутнього західноукраїнського регіону, наголошує історик В.С. Степанков, стала основною причиною непорозумінь і прихованого суперництва між українською старшиною й російськими воєводами під час спільного Західного походу восени 1655 р. [14].

Після битви на Дрижиполі, на думку Романа Бжеського, Хмельницький вже побачив і чудово зрозумів, що Москва й не думає виконувати свої зобов'язання. У таємному листі до шведського короля він закликає останнього якнайшвидше вирушити з військом через Польщу в напрямку західноукраїнських земель. Це був превентивний крок, аби унеможливити росіянам залишити свої військові залоги у захоплених містах [15].

Показовий випадок трапився під Гусятином, де козаки, за наказом гетьмана, силою розігнали московські війська, що рушили штурмом брати місто. Ось як описав ці події московський воєвода, звітуючись перед царем: "Коли царські люди приступили під город і на стіну вийшли....., велів цих людей від города відбивати, і, відбиваючи, багато людей порубано, а на тих людей, що на город вийшли, з гармат стріляно" [16]. Цим пояснюється й те, що Хмельницький не захотів брати Львів у середині вересня 1655 р.

Під Любліню теж стався конфлікт між козацькою старшиною та командуючим московськими військами Потьомкіним, який змушував мешканців міста складати присягу на користь царя. Обурений Хмельницький склав угоду із татарами, наслідком якої стало оточення татарами війська воєводи Бутурліна під Озерною [17].

У 1655 р. царський уряд не пропускає через Московщину українських послів до Швеції. У наказі Бутурліну від 3 липня 1655 р. уряд Олексія Михайловича наголошував на необхідності всілякими способами відмовляти гетьмана і старшину, насамперед Виговського, від дипломатичних контактів із шведським королем, але робити це рекомендувалося у такий спосіб, аби "вони того собі в образі не ставили, що ми посланців в Свою відпустити не вказали" [18].

Отже, перший рік союзницьких відносин переконливо демонстрував Чигирину, що російські інтереси далеко не завжди збігаються з українськими прагненнями.

Навесні 1656 р. царський уряд намагається встановити повний контроль за діяльністю гетьмана та козацької старшини. Так, у посольському наказі Л.Лопухіна, датованому квітнем 1656 р., йшлося про введення воєводської форми правління в козацькій Україні: "...без воєвод в черкаських городах быть непригоже...", причому, це мали бути не лише начальники військових гарнізонів ратних людей, а й представники царської адміністрації, наділені певними розпорядчими функціями щодо місцевого некозацького населення. Наміри уряду Олексія Михайловича посилити вплив воєвод на суспільне життя в Україні переконливо засвідчила й нова інструкція київським воєводам, надіслана з Москви наприкінці квітня 1656 р. [19].

На думку дослідника В.Горобця, офіційну позицію Москви щодо мирних переговорів із польським королем Б.Хмельницький вперше почув із уст царського посланця до Варшави стряпчого Ф.Зикова, котрий отримав у гетьмана аудієнцію 10 травня 1656 р. Невдовзі, на початку червня, до Хмельницького надійшла царська грамота, де офіційно викладалася позиція уряду Олексія Михайловича щодо примирення з Річчю Посполитою [20].

Загальновідомо, що Хмельницький не визнав Віленської угоди. Але не заявляв про це офіційно. Проте коли вже хворому гетьманові дорікав московський посол Бутурлін за умову з Ракоцієм та за союз зі шведами, гетьман відповів: "Ніколи я не відстану від шведського короля, з яким маю дружбу вже шість років. Шведи – люди правдиві, уміють дотримати приязнь та обіцянки. А великий государ допустився наді мною та над військом Запорозьким немилосердного вчинку – погодився з поляками, бажаючи віддати нашу батьківщину" [21].

У гетьманській столиці Чигирині були стурбовані несподіваним зближенням Росії і Польщі. Великою неприємністю для гетьмана і старшини було те, що українську делегацію, яка прибула у Вільно у жовтні 1654 р. на чолі із сотником Германом Гапоненком, до переговорів не допустили. Демонстративно ігноруючи їх присутність, росіяни відмовлялися від спілкування з українськими послами й, підкреслюючи їхню зайвість, навіть не сповістили про зміст укладеного перемир'я [22].

Гетьман та козацька старшина справедливо вважали, що попередні домовленості України з Росією більше не мають політичної сили. На зібраній старшинській раді Хмельницький заявив: "Треба отступить от

руки царського величства". Приймається рішення про утворення нового військового союзу проти Польщі із Семиградським князем Юрієм Ракоцієм. 18 жовтня 1656 р. у Чигирині Хмельницький та представники Юрія Ракоці підписують договір про дружбу та військове співробітництво [23].

Своєрідною відповіддю гетьманського уряду на Віленське перемир'я стало підписання ним у грудні того ж року багатосторонньої угоди у Трансільванському містечку Раднот із Швецією, Трансільванією, Бранденбургом та литовським князем - "дисидентом" Богуславом Радзивиллом [24].

Це свідчило про повне ігнорування урядом Хмельницького Віленського перемир'я. З цього часу пріоритетним напрямом гетьманської політики стає "унезалеження" України від "агресивних планів і дій Москви" [25].

Як зазначалося, самостійна політика Б.Хмельницького на зовнішньополітичній арені викликала різко негативну реакцію Москви. Протягом першої половини 1657 р. в Україні побувало п'ять московських посольств. Їхні офіційні документи переконливо свідчили про зміну тональності політики Москви стосовно взаємин із Військом Запорозьким. Москва намагалася не лише збільшити кількість свого війська, а й усіляко впливати через своїх воєвод на суспільно-політичні справи в Україні. Так, царський представник окольничий Ф.Ртищев висловив незадоволення свого уряду тим, що тритисячний російський гарнізон у Києві живе виключно коштом царської скарбниці, ратним людям не відведено місця під двори, і заявив, що необхідно "гетьману тим... ратним людям давати стацію, вибираючи з повіту, тому що вони живуть для оберігання їх же черкаських міст" [26].

Згодом Москва вже не приховувала свого незадоволення тим, що всіма королівськими, монастирськими й панськими містами, містечками та маєтками володіли гетьман і Військо Запорозьке, а всі доходи з них ішли гетьману, а не царю. Докоряли гетьманському уряду і за те, що Б.Хмельницький спілкується з іноземними послами, зокрема шведськими та угорськими, без царського на те указу. А московський посол Старков докоряв гетьманові за те, що він листи скріплював своєю печаткою, а не печаткою, надісланою йому царем [27].

Правда, не менш різкими були і відповіді Б.Хмельницького на вимогу російської сторони стосовно перебування царських воєвод в українських містах і надходження з України податків до Москви. На переговорах 10 червня гетьман заявив Ф.Бутурліну, що "...судді де Самійлу і полковнику Тетері він, гетьман, не приказував, і в нього на думці не було, щоб росій-

ська величність у великих містах: в Чернігові, в Переяславі, в Ніжині – велів бути своєї царської величності воєводам" [28].

Смерть Хмельницького Москва повною мірою використала для зміцнення своїх позицій в Україні. Ще у середині лютого 1657 р., одержавши інформацію про хворобу гетьмана, уряд Олексія Михайловича доручив стольнику В.Кікину, будучи в Україні, "... провідувати, кого Військом Запорозьким хочуть вибирати на його, Богданове, місце гетьманом: чи писаря Івана Виговського, чи іншого кого, чи про гетьмана хочуть послати бити чолом до великого государя, кого їм государ пожалує, повесть вчинити гетьманом" [29].

Доки булава знаходилась у руках Богдана, зауважує дослідник В.Степанков, російська еліта, наштотвхуючись на його потужну протидію і враховуючи міцність гетьманської влади, діяла вкрай обережно, уникаючи відвертого протиборства. Однак після його смерті у серпні 1657 р. ситуація почала змінюватися докорінним чином. Скориставшись тимчасовим послабленням верховної влади й загостренням соціально-політичних суперечностей у козацькій Україні, вона почала наполегливо добиватися впровадження воєвод до Чернігова, Переяслава, Ніжина, Корсуня й інших міст та надання їм права втручатись у судові справи, права контролювати збір податків і видатки з гетьманської скарбниці тощо [30].

Царський уряд за допомогою своїх агентів, які постійно прибували в Україну, виконуючи місію кур'єрів, торговців, послів тощо, виявляв і підтримував окремих козацьких старшин, які симпатизували Москві. Щедро наділені грішми, дарунками, обіцянками, останні легко ставали провідниками московської політики на місцях.

В Україну прибувають з Москви численні посольства та кур'єри, які в ході переговорів з новим українським урядом порушують такі питання, як: надходження українських прибутків до царської скарбниці, виплата грошового утримання козацькому війську, розміщення московських ратних людей на чолі з воєводами у "знатних" українських містах та надання їм права втручатися в українське судочинство, передача білоруського міста Старий Бихів Москві тощо [31].

З іншого боку, І.Виговський, аби домогтися підтримки Москви в боротьбі проти Я.Барабаша та М.Пушкаря, щоб підняли проти нього повстання, став перед нею на шлях запобігливо-поспішних поступок. Так, у лютому 1658 р. під час зустрічі на Корсунській раді з воєводою Богданом Хитровим він погодився на прибуття воєвод до Чернігова, Переяслава та Ніжина й передачу їм адміністративної влади, а також на включення до складу Росії Бихова і Чаусів. А після березневої старшинської ради

направив до Москви посольство Григорія Лесницького з низкою прохань: вплинути на позицію М.Пушкаря; направити "доброго дворянина" на Запоріжжя із грамотою, щоб "бунтівників і свавільників приборкати"; надіслати воевод до "знатних міст"; прислати комісарів із військовими підрозділами для складання козацького реєстру та перепису міщан, млинів і оренд з метою налагодити збирання податків до московської скарбниці [32].

Неважко здогадатися, зазначають дослідники В.Смолій та С.Степанков, що московський уряд обома руками вхопився за цю ініціативу, і вже у квітні було призначено воевод до Білої Церкви, Корсуня, Ніжина, Полтави, Чернігова й Миргорода, а також видано наказ боярину Василю Шереметьєву, котрий направлявся в Україну, щоб організувати складення козацького реєстру й перепис міщан і селян з їх повинностями [33].

Що ж прискорило переорієнтацію гетьмана І.Виговського на Польщу, спонукало його до активних контактів із польськими правлячими верхами?

Значну частину української старшини, зазначає історик Л.Мельник, вихованої на поняттях політичної свободи, що панувала в Речі Посполитій стосовно суспільних верхів, аж ніяк не приваблювала царська охлократична держава з її деспотизмом, перспектива обернення козацького лицарства на "холопів царя". Це, зрештою, призвело до укладання 16 вересня 1657 р. Гадяцької угоди, яка передбачала перебудову Речі Посполитої на федерацію трьох держав: Польщі, Литви й Наддніпрянської України – Великого князівства Руського [34].

Отже, укладення Гадяцької угоди стало вираженням незадоволення політикою царського уряду в Україні і приводом до повного розриву між Гетьманщиною і Московською державою. Царизм, зрозуміло, не бажав втрачати Україну, тому війна між гетьманом Виговським і Москвою стала неминучою.

Література

1. Брехуненко В. Московська експансія і Переяславська Рада 1654 року. – К., 2005.
2. Бульвінський А. Експансіонізм Москви щодо України 1657 р. // Пам'ять століть. – 1997. – №6.
3. Горобець В. Еліта козацької України в пошуках політичної легітимності і стосунки з Москвою та Варшавою, 1654–1665. – К., 2001.
4. Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII–XVIII ст.: кордони, населення, право. – К., 1996.
5. Мицик Ю. Огляд джерел з історії України та Росії XV–XIX ст. в зібраннях ФРН // Український археографічний щорічник. – К., 1999. – Вип. 3/4.

6. Мельник Л. Російський фактор в зовнішній політиці Богдана Хмельницького // Історія в школі. – 2004. – №3.
7. Смолій В.А., Степанков В.С. Українська державна ідея XVII–XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. – К.: Альтернатива, 1997.
8. Степанков В.С. Переяславська присяга 1654 р.: зміст і наслідки // Український історичний журнал. – 2004. – №1.
9. Струкевич О., Чухліб Т. Переяславська угода 1654 р. у контексті міжнародного утвердження ранньомодерної української держави: причини, укладення, наслідки // Український історичний журнал. – 2003. – №4.
10. Мельник Л. Російський фактор в зовнішній політиці Богдана Хмельницького // Історія в школі. – 2004. – №3. – С. 16.
11. Мицик Ю.А. З досліджень історії Переяславської ради 1654 р. // Український історичний журнал. – 2004. – №1. – С. 74.
12. Бульвінський А. Експансіонізм Москви щодо України 1657 р. // Пам'ять століть. – 1997. – №6. – С. 3.
13. Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. – Львів: Видавництво "Світ", 1990. – С. 313.
14. Степанков В.С. Переяславська присяга 1654 р.: зміст і наслідки // Український історичний журнал. – 2004. – №1. – С. 22.
15. Бжеський Р. Переяславська умова в планах Б.Хмельницького та "переяславська легенда" // Розбудова держави. – 2004. – №1–3. – С. 59.
16. Там само. – С. 60.
17. Там само.
18. Горобець В.М. Українська зовнішня політика після Переяслава: стратегічні цілі та тактичні відступи другої половини 1655 р. // Український історичний журнал. – 2000. – №1. – С. 37.
19. Горобець В.М. Зовнішня політика Гетьманату другої половини 50-х рр. XVII ст. // Український історичний журнал. – 2005. – №4. – С. 20.
20. Там само.
21. Бжеський Р. Переяславська умова в планах Б.Хмельницького та "переяславська легенда" // Розбудова держави. – 2004. – №1–3. – С. 63.
22. Степанков В.С. Переяславська присяга 1654 р.: зміст і наслідки // Український історичний журнал. – 2004. – №1. – С. 24.
23. Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. – Львів: Видавництво "Світ", 1990. – С. 328.
24. Чухліб Т.В. Переяславська угода 1654 р. у контексті міжнародного утвердження ранньомодерної української держави: причини, укладення, наслідки // Український історичний журнал. – 2003. – №4. – С. 48.
25. Горобець В.М. Зовнішня політика Гетьманату другої половини 50-х рр. XVII ст. // Український історичний журнал. – 2005. – №4. – С. 22.
26. Бульвінський А. Експансіонізм Москви щодо України 1657 р. // Пам'ять століть. – 1997. – №6. – С. 3.
27. Там само. – С. 4.
28. Горобець В.М. Зовнішня політика Гетьманату другої половини 50-х рр. XVII ст. // Український історичний журнал. – 2005. – №4. – С. 27.
29. Там само.

30. Степанков В.С. Переяславська присяга 1654 р.: зміст і наслідки // Український історичний журнал. – 2004. – №1. – С. 26.

31. Горобець В.М., Струкевич О.К. Українсько-російські політичні відносини другої половини XVII–XVIII ст.: тенденції, характер, етапи // Український історичний журнал. – 1997. – №1. – С. 25.

32. Смолій В.А., Степанков В.С. Українська державна ідея XVII – XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. – К.: Альтернатив", 1997. – С. 108.

33. Там само.

34. Мельник Л. Звернення уряду Гетьманщини до європейських монархів 1658 року // Пам'ять століть. – 1997. – №3.

А.І.Чуткий

Славний син Поліського краю (невідомі архівні документи, пов'язані з особою Миколи Дашкевича)

Важливість даної розвідки полягає у залученні до наукового обігу масиву архівних документів, пов'язаних з особистістю визначного українського науковця другої половини XIX – початку XX ст. М.П.Дашкевича, які не були відомі дослідникам. Оскільки особистість та наукова спадщина Миколи Павловича і досі залишаються мало дослідженими (попри безперечну важливість та цінність останньої для української історії, фольклористики та мовознавства), то це додатково посилює актуальність даної теми досліджень. Важливість подальшого дослідження особистості та наукової спадщини Дашкевича зумовлена і наявністю численних неточностей та нез'ясованих моментів у цій сфері. Зокрема, сучасна українська історіографія приділяє досить мало уваги цій персоналії і до того ж розглядає Дашкевича головню як вченого-філолога [1] (попри те, що сам Дашкевич, і його колеги-сучасники розглядали його перш за все як історика); а по-друге – зберігається (ще з радянських часів) намагання російських науковців перетягнути особу, а отже і наукову спадщину Дашкевича, до контексту російської науки [2]. Тож даною розвідкою я додатково обґрунтовую (поряд із з'ясуванням низки моментів з біографії Миколи Павловича) його українське походження та пріоритет історичних студій у сфері його наукових інтересів.

Щодо з'ясування низки фактів з біографії Миколи Павловича, то тут велику роль відіграли віднайдені мною метричні книги с.Бежева, в якому народився Микола Павлович, а також документи І-ої Житомирської гімназії, в якій навчався Дашкевич. Так, до останнього часу практично нічого не